

ԳՈՌ՝ ՄՈՎՍԻՍՅԱՆ

Երևանի պետական համալսարանի իրավագիտության ֆակուլտետի մագիստրատուրայի երկրորդ կուրսի ուսանող

ԷԿՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ԱՈՒԴԻՏՐ՝ ՈՐՊԵՍ ԷԿՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

Հայաստանի Հանրապետության արդի պետական քաղաքականության զարգացման պայմաններում, երբ անընդհատ շեշտվում է հնարավորինս արագ տեմպերով տնտեսական զարգացման անհրաժեշտության մասին, շրջակա բնական միջավայրի պահպանության ոլորտում նոր միջոցների և մեխանիզմների ներդրման խնդրին անդրադառնալը, կարծես թե այդքան էլ հրատապ չէ: Հատկապես այնպիսի պայմաններում, երբ շրջակա բնական միջավայրի պահպանությունը, չնայած ձեռնարկվող միջոցառումներին, շարունակում է մնալ բավարար մակարդակի վրա: Ընդ որում, ամբողջ աշխարհում, և հատկապես Եվրամիության անդամ երկրներում, ընթանում է Էկոլոգիկացված արտադրության միջոցների ներդրման գործընթաց: Նման միջոցների կիրառումը որոշ դեպքերում նույնիսկ բացառում է այս կամ այն գործունեության՝ շրջակա միջավայրի վրա բացասական ազդեցությունը:

Այդուհանդերձ, Հայաստանի Հանրապետությունը ներգրավված է շրջակա միջավայրի պահպանության միջազգային գործընթացներին և այս ուղղությամբ որոշակի քայլեր են իրականացվում: Հայաստանի Հանրապետության Նախագահի հրամանագրով՝ 2007 թվականի փետրվարի 7-ին հաստատվել է Հայաստանի Հանրապետության Ազգա-

յին անվտանգության ռազմավարությունը, որի մի շարք դրույթներ ուղղակիորեն անդրադառնում են շրջակա բնական միջավայրի պահպանության, բնական ռեսուրսների ռացիոնալ օգտագործման ու պահպանության խնդիրներին:

Որոշ հետազոտողներ արդի դարաշրջանը բնութագրում են հետարդյունաբերական (պոստինդուստրիալ) քաղաքակրթության անցման փուլ, երբ մարդկությունը թևակոխել է տեղեկատվության, գիտելիքի արժևորման ժամանակաշրջան: Ենթադրվում է, որ վերոնշյալ հիմքերի վրա պետք է իրականացվի մարդ-բնություն փոխհարաբերության ներդաշնակեցում¹: Միայն այս փաստը հաշվի առնելով՝ կարելի է հասկանալ շրջակա բնական միջավայրի պահպանության խնդրի հրատապությունն ու կարևորությունն, ուստի նաև վերջինիս պահպանության բնագավառում իրավունքի օգնությամբ նոր մոտեցումների և մեխանիզմների ներդրման անհրաժեշտությունը:

Սույն հոդվածի շրջանակներում կանդրադառնանք շրջակա միջավայրի պահպանության այնպիսի մեխանիզմի իրավական կարգավորման խնդրին, ինչպիսին Էկոլոգիական աուդիտն է: Էկոլոգիական իրավունքի ինստիտուտ, որն անհայտ է Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությանը:

Էկոլոգիական աուդիտը մի դեպքում դասվում է բնական ռեսուրսների ռացիոնալ օգտագործման և պահպանության կազմակերպատիրական մեխանիզմների թվին², մեկ այլ դեպքում՝ դուրս է և՛ վարչական, և՛ տնտեսատիրական մեխանիզմների շրջանակից և դիտվում է որպես բնական ռեսուրսների ռացիոնալ օգտագործման և պահպանության բնագավառում կիրառվող ինքնուրույն մեխանիզմ³: Ընդհանուր առմամբ՝ շրջակա միջավայրի պահպանության և ռացիոնալ բնօգտագործման տնտեսատիրական մեխանիզմների շարքին դասվում են բնօգտագործման պլանավորումը, շրջակա միջավայրի պահպանության գործընթացների ֆինանսավորումը, բնօգտագործման և շրջակա միջավայրի աղտոտման դիմաց գանձվող վճարներն, էկոլոգիական ապահովագրությունը⁴, լիմիտավորումը, հարկային, վարկային արտոնությունների սահմանումը, տնտեսական տարբեր խթանիչների օգտագործումը⁵: Հետևաբար, ռուս հեղինակ Մ. Բրինչուկի կողմից էկոլոգիական աուդիտի առանձնացնելը տնտեսական և վարչական մեխանիզմներից, առավելագույնս համապատասխանում է տվյալ ինստիտուտի բովանդակությանը:

Աուդիտը ֆինանսական տերմին է, այն ծագել է լատիներեն «audio» բառից, նշանակում է «նա լսում է» (auditor լատիներենից թարգմանաբար նշանակում է լսող)⁶: Աուդիտ բառը թարգմանաբար նշանակում է «հաշվետվության վերստուգում»⁷: Ֆինանսական աուդիտի զարգացումն ուղղակիորեն կապված է շուկայական տնտեսության ձևավորման և զարգացման հետ:

Մեծ Բրիտանիայի պատմության մեջ

18-19-րդ դարերը բնութագրվում են շուկայական տնտեսության ինտենսիվ զարգացման ժամանակաշրջան, սակայն այդ զարգացումը գուցե դրվում էր ֆիզիկական անձանց մասսայական սնանկացումներով: Հայտնի իրավաբան Ռուդոլֆ Իերինգը գրում էր, որ բաժնետիրական ընկերությունները կործանեցին ավելի շատ մարդկանց, քան՝ բոլոր պատերազմները միասին վերցրած: Այս գործընթացները հանգեցրեցին նրան, որ 19-րդ դարի երկրորդ կեսին, աուդիտորի մասնագիտությունը՝ որպես անկախ, կողմնակի մասնագետի, որը կարող էր տալ ընկերության ֆինանսական վիճակի մասին օբյեկտիվ եզրահանգում, և աուդիտորական գործունեությունը դարձան գործարար ոլորտի բաղկացուցիչ մաս⁸: Շրջակա միջավայրի պահպանության ոլորտում իրականացվող համապատասխան գործունեությունը, որին կանդրադառնանք ստորև, որոշակի հատկանիշներով նման է ֆինանսական աուդիտին, ուստի և ստացել է էկոլոգիական աուդիտ անվանումը:

Տարբեր հեղինակներ էկոլոգիական աուդիտը բնորոշում են տարբեր կերպ⁹:

Ընդհանուր առմամբ՝ էկոլոգիական աուդիտն իրավաբանական անձի և քաղաքացի-ձեռնարկատիրոջ գործունեության ստուգումն ու գնահատումն է՝ վերջիններիս կողմից բնական ռեսուրսների ռացիոնալ օգտագործման և բացասական ազդեցություններից շրջակա բնական միջավայրի պաշտպանության ապահովման նկատառումով: Էկոլոգիական աուդիտն իրականացվում է անցած և գոյություն ունեցող էկոլոգիական խնդիրների վերհանման և այնպիսի նպատակներից ելնելով, որոնք բխում են բնապահպանական օրենսդրության պահանջներից¹⁰:

Շրջակա բնական միջավայրի պահպանության բնագավառում կազմակերպության էկոլոգիական կառավարման համակարգի և քաղաքականության կատարելագործումը ենթադրում է էկոլոգիական աուդիտի պարբերական անցկացում: Էկոլոգիական աուդիտը հատուկ մեթոդիկա է, որի օգնությամբ բիզնեսի (գործարարության) ռազմավարությունում և արտադրության պրոցեսի հիմնական չափորոշիչներում փուլ առ փուլ ներդրվում են ավելի խիստ էկոլոգիական պահանջներ: Էկոլոգիական աուդիտը ընկերության ներսում էկոլոգիական պոտենցիալի առկայության և պոտենցիալ էկոլոգիական ռիսկերի պարբերական ստուգման միջոց է¹¹: Տվյալ պարագայում էկոլոգիական աուդիտը կազմում է կազմակերպության էկոլոգիական մենեջմենթի (կառավարման) առանձին մաս, կամ՝ կառավարման համապատասխան ֆունկցիա:

Հայաստանի Հանրապետությունում գործող կազմակերպությունների կողմից էկոլոգիական կառավարման հետ կապված հարաբերությունների ուղղակի իրավական կարգավորում նախատեսված չէ, սակայն փաստացի գործում է՝ ելնելով բնապահպանական և բնառեսուրսային օրենսդրության պահանջներից¹²: Հետևաբար հնարավոր է, որ կազմակերպությունների կառավարման ընթացքում էկոլոգիական աուդիտի մաս կազմող գործողությունները ստանան որոշակի դրսևորումներ:

Էկոլոգիական աուդիտն ուսումնասիրող յուրաքանչյուր գիտություն դրա հետազոտումն իրականացնում է իր առարկայի տեսանկյունից: Մի դեպքում էկոլոգիական աուդիտն ուսումնասիրվում է էկոլոգիական իրավունքի կողմից, որը շեշտը դնում է վերջինիս

իրավական կարգավորման առանձնահատկությունների և էկոլոգիական իրավունքում աուդիտի զբաղեցրած տեղի և դերի վրա, մեկ այլ դեպքում՝ այն դիտարկվում է որպես ընկերության էկոլոգիական կառավարման բաղկացուցիչ մաս և այլն: Սակայն բոլոր դեպքերում ընդհանուր է այն, որ էկոլոգիական աուդիտն անցկացվում է պարզելու համար, թե որքանո՞վ է կազմակերպության գործունեությունը և շրջակա բնական միջավայրի պահպանության բնագավառում վերջինիս որդեգրած քաղաքականության իրականացումը համապատասխանում էկոլոգիական օրենսդրության պահանջներին: Այսպիսով, աուդիտ տերմինն արդեն իսկ կանխորոշում է դրա հիմնական բովանդակությունը:

Երբ ուսումնասիրում ենք էկոլոգիական աուդիտի առաջացման պայմանները, ապա պարզ է դառնում, որ վերջինիս առաջացումն ու զարգացումն ուղղակիորեն կապված է եղել մեկ այլ կարևոր իրավական ինստիտուտի՝ պատասխանատվության կիրառման հետ: Եվրոպական և Հյուսիս-Ամերիկյան պետությունների մի շարք ընկերություններ, 1970-ական թվականների սկզբներին սկսեցին ենթարկվել գույքային պատասխանատվության՝ շրջակա միջավայրին պատճառած վնասների համար, ինչի հետևանքով տվյալ կազմակերպությունները ֆինանսական զգալի կորուստներ կրեցին: Արդյունքում, ընկերությունները սկսեցին գնահատել իրենց գործունեության համապատասխանությունն էկոլոգիական օրենսդրության պահանջներին՝ հետագայում կրկին անգամ պատասխանատվության չենթարկվելու համար: Որոշակի հատկանիշներով, նշված մոտեցումը համապատասխանում էր ֆինանսական

աուդիտին, ուստի և այդպիսի գործունեությունը ստացավ էկոլոգիական աուդիտ անվանումը: Էկոլոգիական աուդիտն ընդարձակ կիրառություն ունի զարգացած արդյունաբերություն ունեցող այնպիսի պետություններում, ինչպիսիք են՝ Կանադան, Մեծ Բրիտանիան, Նիդեռլանդներն, Ամերիկայի Միացյալ Նահանգները, Շվեյցարիան, Արևմտյան և Արևելյան Եվրոպայի մի շարք այլ պետություններ¹³: Հայաստանի Հանրապետությունում էկոլոգիական իրավախախտումների համար կիրառվող պատասխանատվության հետ կապված խնդիրներ ևս կան, մասնավորապես, բացակայում է վնասի չափի գնահատման մշակված մեթոդիկա (խոսքը գույքային վնասի մասին է, որովհետև էկոլոգիական վնասի հատուցման հետ կապված հարաբերություններն ընդհանրապես դուրս են իրավական կարգավորման շրջանակներից), որի արդյունքում միևնույն արարքի և հետևանքների պայմաններում իրավախախտի համար կարող են առաջանալ միմյանցից տարբեր անբարենպաստ հետևանքներ: Ուստի, պետության, կազմակերպությունների և անհատ ձեռնարկատերերի կողմից էկոլոգիական աուդիտի անցկացումը մեծապես կախված է վերը նշված հանգամանքից, որի արդյունքում նաև կառաջանա պահանջ՝ ենթարկելու իրավական կարգավորման այս ոլորտում առաջացող հասարակական հարաբերությունները:

Շրջակա բնական միջավայրի որակի բարձրացման գործում ներկայումս բավականին մեծ է Եվրամիության (ԵՄ) ներդրումը: Եվրամիությունն էկոլոգիական աուդիտի բնագավառում ևս ունի նշանակալի ձեռքբերումներ: Էկոլոգիական աուդիտի հետ կապ-

ված հարցերի կարգավորումը հիմնականում իրականացվում է «Եվրոպական էկո-մենեջմենթի և աուդիտի համակարգ»-ի, Ստանդարտացման միջազգային կազմակերպության (ՄՄԿ/ISO), «Շրջակա միջավայրի կառավարման համակարգ»-ի միջոցով:

«Եվրոպական Միության էկո-մենեջմենթի և աուդիտի համակարգ»-ը Եվրամիության տարածքում գործող կազմակերպություններին հնարավորություն է տալիս ստանալ սերտեֆիկատներ՝ բնապահպանական կառավարման բնագավառում ունեցած ձեռքբերումների համար: Եվրամիության յուրաքանչյուր անդամ պետություն պարտավոր է ձևավորել անկախ ազգային խորհուրդ՝ սահմանված նորմերի կատարումը վերահսկելու համար: ՄՄԿ կողմից մշակված 14010 ստանդարտը վերաբերում է էկոլոգիական աուդիտին, ընդ որում, ներկայումս էկոլոգիական կառավարման և էկոաուդիտի ՄՄԿ սահմանած 14001-14010 ստանդարտները ներառվում են «Եվրոպական էկո-մենեջմենթի և աուդիտի համակարգ»-ի մեջ: Վերջինիս կողմից էկոլոգիական մենեջմենթին և աուդիտին ներկայացվող պահանջները շատ ավելի խիստ են¹⁴:

Այս ամենից եզրակացնում ենք, որ էկոլոգիական աուդիտը ձևավորված ինստիտուտ է, իսկ դրա իրավական կարգավորումը համահունչ է հասարակական պահանջներին:

Հայաստանի Հանրապետությունում գործում է «Աուդիտորական գործունեության մասին» օրենքը, որն ընդունվել է 2002 թվականի դեկտեմբերի 26-ին¹⁵: Սույն օրենքի կարգավորման առարկան Հայաստանի Հանրապետությունում աուդիտորական գործու-

նեության իրականացման հիմունքներն են և աուդիտորական գործունեության հետ կապված հարաբերությունների կանոնակարգումը: Աուդիտորական գործունեության մասին Հայաստանի Հանրապետության օրենքը սահմանում է. «Աուդիտն աուդիտի ենթակվող անձի ֆինանսական հաշվետվություններում ներկայացված տեղեկատվության անկախ ստուգումն է, որի արդյունքում տրամադրվում է աուդիտորական եզրակացություն» (հոդված 7, մաս 1-ին):

Օրենքի կարգավորման առարկան, կարծես թե, ընդգրկում է աուդիտորական գործունեությունն ընդհանրապես, սակայն վերը նշված հոդվածից և օրենքի ընդհանուր բովանդակությունից պարզ է դառնում, որ օրենքի կարգավորման առարկան՝ ֆինանսական աուդիտի իրականացման հետ կապված հարաբերություններն են:

Հանրապետությունում գործում են մտավորապես 27 իրավական ակտեր, որոնք կանոնակարգում են ֆինանսական աուդիտի հետ կապված հարաբերությունները¹⁶: Հատկապես կարևոր է Հայաստանի Հանրապետության կառավարության «Աուդիտի ստանդարտներն հաստատելու մասին» N 509-Ն որոշումը¹⁷: Այս ամենը մեկ անգամ ևս հաստատում է այն փաստը, որ էկոլոգիական աուդիտի կապակցությամբ առաջացող հարաբերությունները Հայաստանի Հանրապետությունում դուրս են իրավական կարգավորման շրջանակներից:

Աշխարհի բազմաթիվ երկրներում էկոլոգիական աուդիտը կազմակերպությունների համար այլևս դադարել է այլընտրանք լինելուց: Այն իրենից ներկայացնում է նախագուշակական և կանխարգելիչ միջոցների ամ-

բողջություն, որի կիրառման անհրաժեշտությունն առավել ակնառու է դառնում շրջակա բնական միջավայրի իրավական պահպանությունն ապահովող ընդարձակ նորմատիվ բազայի պայմաններում:

Արդեն ապացուցված է այն հանգամանքը, որ էկոլոգիական աուդիտը կարևոր դեր ունի ցանկացած կազմակերպության կողմից իրականացվող գործողությունների տարբերասպեկտներում շրջակա միջավայրի պահպանության հեռանկարային ծրագրերի և կազմակերպությունների կողմից իրականացվող քաղաքականությունում՝ նոր առաջընթացների և նոր որակի տեղեկատվության ներդրման գործում¹⁸:

Էկոլոգիական աուդիտի իրականացումն առաջին հերթին պահանջում է շրջակա միջավայրի պահպանության ոլորտի վերաբերյալ խորը գիտելիքների առկայություն, մասնավորապես, էկոլոգիական օրենսդրության ոլորտում:

Էկոլոգիական աուդիտի իրականացումը ներառում է երեք հիմնական փուլ, որոնք իրենց հերթին բաղկացած են ենթափուլերից. պլանավորում (կազմակերպության ղեկավար մակարդակում համաձայնության ձեռքբերում, աուդիտի օբյեկտի, իրականացման սահմանների, տեղի, կոնկրետ ոլորտի որոշում¹⁹), իրականացում (մինչ աուդիտի, բուն աուդիտի և ետ աուդիտի ենթափուլեր²⁰), արդյունքների ամփոփում (աուդիտորական զեկույցի կազմում (ներառում է աուդիտի իրականացման արդյունքում ստացված տեղեկություններ և հանձնարարականներ), հետագա բարեփոխումների իրականացման նպատակով գործողությունների ծրագրի մշակում)²¹:

Վերոնշյալ յուրաքանչյուր փուլի և ենթափուլի մեջ ներառված գործողությունների ամբողջական կատարումն անհրաժեշտ պայման է աուդիտի արդյունքների հավաստիության համար: Իհարկե, էկոլոգիական աուդիտի իրականացման ընթացքում այս կամ այն մեթոդի, միջոցի ընտրության հարցը թողնում են աուդիտորի հայեցողությանը²²:

Աուդիտի հետ կապված հասարակական հարաբերությունների իրավական կարգավորումն իրականացնելիս՝ կարծում ենք, պետք է հաշվի առնել աուդիտի իրականացման փուլերը՝ օրենսդրական կարգավորման առարկան ամբողջական դարձնելու նպատակով:

Ինչպես էկոլոգիական, այնպես էլ ֆինանսական աուդիտը, կարող է լինել պարտադիր կամ կամավոր: Պարտադիր էկոլոգիական աուդիտը կազմակերպվում է բնօգտագործման կառավարման և շրջակա միջավայրի պահպանության պետական լիազորմամբ կողմից և իր բնույթով պետական է: Կամավոր էկոլոգիական աուդիտի անցկացման նպատակահարմարությունը թելադրվում է կազմակերպության և քաղաքացի-ձեռնարկատիրոջ շահերով: Այս պարագայում աուդիտի անցկացման նպատակն է ստանալ գիտականորեն հիմնավորված հանձնարարականներ՝ բնական ռեսուրսների ռացիոնալ օգտագործմանն ու շրջակա միջավայրի պահպանությանն ուղղված աշխատանքների բարենպաստ, օպտիմալ կազմակերպման վերաբերյալ: Ինչևէ, 20-ամյա համաշխարհային փորձը վկայում է, որ էկոլոգիական աուդիտի անցկացումն առավել արդյունավետ է, եթե այն իրականացվում է որպես կամավոր, ոչ պետական գործունեություն²³: Վերոնշյալ եր-

կու դեպքում էլ էկոլոգիական աուդիտին ներկայացվող հիմնական պահանջը մեկն է. այն պետք է իրականացվի նորմատիվ իրավական ակտերի դրույթներին խիստ համապատասխան:

Այսպիսով, ի՞նչ կարող է տալ էկոլոգիական աուդիտի անցկացումն այն կազմակերպություններին, որոնց գործունեությունն ազդեցություն ունի շրջակա միջավայրի վրա:

Էկոլոգիական աուդիտը կարող է լույս սփռել կազմակերպության գործունեության անարդյունավետության վրա: Մասնավորապես այնպիսի դեպքում, երբ բացակայում է համաչափությունն օգտագործված ռեսուրսների և դրա արդյունքում ստացված իրացվելիք առարկաների և ծառայությունների միջև: Էկոլոգիական աուդիտի իրականացումը կազմակերպությանը կարող է հստակ պատկերացում տալ վերջինիս գործողությունների և ազդեցությունների մասին և, ի վերջո, կարող է հիմք հանդիսանալ այլ բնապահպանական նախաձեռնությունների համար²⁴:

Ընդհանրացնելով վերոնշյալը՝ կարող ենք փաստել, որ էկոլոգիական աուդիտի ներդրումը հնարավորություն կտա ստանալ հավաստի, անաչառ տեղեկատվություն՝ ցանկացած սուբյեկտի կողմից բնապահպանական օրենսդրության պահանջների կատարման վերաբերյալ: Բացի այդ, կազմակերպությունները կարող են նշված մեխանիզմն օգտագործել իրենց գործունեության արդյունավետության բարձրացման, միաժամանակ նաև՝ շրջակա միջավայրի վրա բացասական ազդեցության նվազեցման նպատակով:

Այն դեպքում, երբ էկոլոգիական աուդիտի իրականացման կապակցությամբ առաջացող հասարակական հարաբերություններ

որ դուրս են իրավական կարգավորման ոլորտից, հարց է առաջանում. արդյո՞ք ձևավորվել է այդ ոլորտի հարաբերություններն իրավական կարգավորման ենթարկելու հասարակական պահանջ: Կարծում ենք, այս հարցին պետք է տալ դրական պատասխան: Այդ պահանջն ամրագրված է Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 33.2 հոդվածում. «Յուրաքանչյուր ոք իրավունք ունի ապրելու իր առողջությանը և բարեկեցությանը նպաստող շրջակա միջավայրում»:

Հետևաբար, շրջակա միջավայրի ձևավորմանն ուղղված ցանկացած ինստիտուտի ներդրում, ներկա ժամանակաշրջանում հանրային պահանջ է: Այս պարագայում կարող է դրսևորվել նորմատիվ կարգավորման առավելություններից մեկը. նորմատիվ իրավական ակտի ընդունմամբ հնարավոր կլինի զարկ տալ տվյալ ոլորտի հասարակական հարաբերությունների զարգացմանն, ուստի և էկոլոգիական իրավունքի այս ինստիտուտի կայացմանը:

¹ Տե՛ս Ситаров В. А., Пустовойтов В.В., Социальная экология: Учебное пособие. М., 2000г., էջ 57:

² Տե՛ս Ерофеев Б.В., Экологическое право: Учебник. 3 изд, доп. М., 2006г., էջ133:

³ Տե՛ս Бринчук М.М., Экологическое право: Учебник М., 1998 г., էջ 402-408:

⁴ Տե՛ս Экологическое право: Учебник 2 изд. перераб. и доп. Под. ред. В.В. Курочкиной, В.В. Гучкова, М., 2004 г., էջ 143:

⁵ Տե՛ս Бринчук М. М., նշված աշխատությունը, էջ 407-448:

⁶ Տե՛ս Латинско-русский словарь. СПб., Типография Тренке и Фюсно, 1912 г., էջ 62:

⁷ Տե՛ս Հ. Ա. Ասմանգուլյան, Մ.Բ. Հովհաննիսյան, Անգլերեն-Հայերեն բառարան, «Հայաստան» հրատարակչություն, 1991թ.:

⁸ Տե՛ս Российское предпринимательское право: учеб. отв. ред. И. В. Ершова, Г. Д. Отнюкова. М., 2007г., էջ 1040-1041:

⁹ Տե՛ս Ерофеев Б.В., նշված աշխատությունը, էջ 166-167, Серов Г.П., նշված աշխատությունը, էջ 32-34:

¹⁰ Տե՛ս Бринчук М. М., նշված աշխատությունը, էջ 402:

¹¹ Տե՛ս Н. В. Пахомова, К. К. Рихтер, Экономика природопользования и экологический менеджмент: Учебник для вузов. Изд. С.-Петер. ун-та, 1999 г., էջ 457:

¹² Ռուսաստանի Դաշնությունում և հետխորհրդային մյուս պետություններում ևս էկոլոգիական կառավարման իրավական կարգավորումը բացակայում է, սակայն այդ ոլորտում առաջացող հասարակական հարաբերությունների իրավական կարգավորման անհրաժեշտությունը բխում է շրջակա միջավայրի պահպանության հանրային անհրաժեշտությունից: Այս մասին ավելի մանրամասն տե՛ս Серов Г.П., Экологический аудит. Учебно-практическое пособие. М., 1999 г., էջ 115:

¹³ Տե՛ս Серов Г.П., նշված աշխատությունը, էջ 12-13:

¹⁴ Տե՛ս http://www.bsdglobal.com/tools/systems_emas.asp, http://www.bsdglobal.com/issues/ipp_eu.asp, http://www.bsdglobal.com/tools/systems_iso.asp:

¹⁵ Տե՛ս ՀՀՊՏ 12.02.03./9(244):

¹⁶ Տե՛ս www.laws.am:

¹⁷ Տե՛ս ՀՀՊՏ 25.05.05 /31(403):

¹⁸ Տե՛ս http://www.epd.gov.hk/epd/english/how_help/tools_ea.html Preface:

¹⁹ Տե՛ս http://www.epd.gov.hk/epd/english/how_help/tools_ea/audit_3.html:

²⁰ Տե՛ս http://www.epd.gov.hk/epd/english/how_help/tools_ea/audit_conduct.html:

²¹ Տե՛ս http://www.epd.gov.hk/epd/english/how_help/tools_ea/audit_13.html:

²² Աուդիտորական գործունեության մասին ՀՀ օրենքի հոդված 11-ի համաձայն՝ աուդիտ իրականացնող անձն ինքնուրույն է ընտրում իր աշխատանքի ձևերն ու մեթոդները՝ ելնելով աուդիտորական գործունեության մասին նորմատիվ իրավական ակտերի պահանջներից: Կարծում ենք, նշված սկզբունքը կիրառելի է մաս էկոլոգիական աուդիտի պարագայում:

²³ Տե՛ս Бринчук М. М., նշված աշխատությունը, էջ 404-406:

²⁴ Տե՛ս <http://www.environment.gov.au/settlements/industry/corporate/audits.html>: